

ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕЯКИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПОНЯТЬ У ЗАКОНОДАВСТВІ ПРО ГОСПОДАРСЬКІ ТОВАРИСТВА

ШУБА Борис Володимирович - кандидат юридичних наук, докторант МАУП

УДК 346.5

Введення в законодавство України поняття «колективна власність», а також визначення термінів: «капітал», «статутний капітал», «власний капітал акціонерного товариства», «резервний капітал» - надасть можливість прискорити трансформацію вітчизняного законодавства при переході до ринкових відносин. Саме це і обумовлює актуальність цієї статті.

Ключові слова: «колективна власність», господарське законодавство, капітал, статутний капітал, фонди, залучений капітал, власний капітал акціонерного товариства, резервний капітал, доходи, інвестований капітал, ринкові відносини

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими практичними завданнями

Введення в законодавство України поняття «колективна власність», а також визначення термінів: «капітал», «статутний капітал», «власний капітал акціонерного товариства», «резервний капітал» – надасть можливість прискорити трансформацію вітчизняного законодавства при переході до ринкових відносин. Саме це і обумовлює актуальність цієї статті.

Мета статті

Метою статті є дослідження понять «колективна власність», а також терміну «капітал» та інших понять, що пов'язані з цим терміном: «прибуток», «власний капітал», «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «інвестований капітал», аналіз економічної літератури з цих

питань, особливо зарубіжної, підготовка відповідних пропозицій щодо можливості імплементації даних понять у чинне господарське законодавство.

Аналіз досліджень у цьому напрямі

Зазначені поняття «колективна власність», «капітал» досліджувалися як юристами (в основному, представниками господарського та цивільного права: О. Беяневич, О. Вінник, О.Дзера, Д. Задихайло, О. Кібенко, В. Кравчук, С. Кравченко, В. Мамутов, В. Мілаш, Н.Кузнєцова, О. Подцерковний, Н. Саніахметова, І. Спасібо-Фатєєва, Я. Шевченко, В. Щербина та ін.), так і економістами, як зарубіжними (Самуельсон і Нордхаус, Дж. Робінсон, Е.С. Хендриксен, І.Шерр, Ернст & Янг [4 – 7]), так і українськими (І.Бланк, Н. Кужельний, А. Кузьминський, А. Пересада, В. Сопко [8, 9, 10] та ін.). При аналізі економічних робіт основна увага приділялася теоретичним роботам з фінансових питань, з бухгалтерського обліку, у яких узагальнюються поняття «власний капітал», «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «інвестований капітал» тощо.

Виклад основного матеріалу

До основних економічних понять щодо господарських товариств слід віднести поняття власності, капіталу, капіталу акціонерного товариства тощо.

Стосовно власності господарських товариств. За часів дії Закону України «Про

власність» [11], ст. ст. 20, 26 якого визначали, що грошові та майнові внески членів господарського товариства (найбільш розповсюджені організаційно-правові форми підприємництва), а також майно, набуте внаслідок господарської діяльності, є об'єктами права колективної власності, все було ясно і зрозуміло. Суб'єктами цього права виступали самі господарські товариства та інші господарські об'єднання. Тепер, коли Закон України «Про власність» не діє, не зрозуміло, який статус має майно товариства, створеного засновниками статутного капіталу. Якщо це не колективна власність підприємства, а приватна власність засновників, тимчасово залучені джерела, то втрачається сутність самого підприємства, як добровільного об'єднання майна фізичних та юридичних осіб для здійснення певних видів діяльності з метою одержання прибутку (господарськими товариствами визнаються підприємства, установи, організації, створені на засадах угоди юридичними особами і громадянами шляхом об'єднання їх майна та підприємницької діяльності з метою одержання прибутку – ч. 2 ст. 1 Закону України «Про господарські товариства»)[2].

Низка положень про підприємства колективної власності міститься у ст. 63 та у главі 10 «Підприємства колективної власності» Господарського кодексу України [1], однак наявне їх правове урегулювання не є задовільним. Так, згідно з ч. 1 ст. 93 «Поняття підприємства колективної власності», підприємством колективної власності визнається корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Таке визначення є неповним і некоректним, оскільки одне невідоме – підприємством колективної власності – визначається через інше («діє на основі колективної власності» – а що таке «колективна власність?»).

З позицій інших законодавчих актів (Цивільного, Земельного кодексів України), ці підприємства взагалі не є легітимними, а, отже не виключається і такий висновок, що майно товариства є приватним. Щодо акцій, якими володіють учасники корпоративних відносин, то тут можна погодитися з тим, що вони можуть знаходитися у приватній влас-

ності або у товариства. Але майно, що передається учасниками товариства у власність, як вклад до статутного (складеного) капіталу, має належати товариству на праві колективної власності. Про це, по суті, йде мова у ст. 12 «Власність на майно товариства» Закону України «Про господарські товариства» [2], де сказано, що товариство є власником майна, переданого йому учасниками у власність як вклад до статутного (складеного) капіталу. Отже, статутний капітал, сформований як грошові та майнові внески засновників чи в результаті емісії акцій акціонерним товариством, з моменту його реєстрації у відповідних органах є власністю підприємства, колективною власністю, як і набуте в результаті діяльності майно. Звідси статутний капітал слід зараховувати до власних джерел, до власного капіталу підприємства.

Стосовно запровадження в юридичний обіг поняття «капітал» і споріднених з ним термінів. У вітчизняному господарському законодавстві, у т.ч. і у нормативно-правових актах, що регламентують майнові і фінансові відносини на підприємстві, здійснення бухгалтерського обліку, достатньо довго зберігала традиції соціалістичної нормотворчості, у рамках якої термін «капітал» приживався дуже повільно. Замість нього використовувалися традиційні терміни «джерела», «фонди» та інші. Лише з прийняттям законів України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», «Про господарські товариства», запровадженням національних стандартів бухгалтерського обліку з нормативною термінологією, – введено терміни щодо фондових утворень і введено поняття «капітал».

Зараз ситуація змінилася. Термін «капітал» згадується, зокрема, і у Господарському кодексі України (ГКУ) [1] (згідно ч. 1 ст. 6 «Загальні принципи господарювання» ГКУ до таких принципів відноситься «вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України»), і у інших законодавчих актах. Це не тільки Закон України «Про господарські товариства» [2] а й Закон України «Про акціонерні товариства» [3]. У Законі України «Про господарські товариства» мова йде про статутний (складений) капітал, а у Законі України «Про акціонерні товариства»

існує окремий розділ – розділ III «Капітал акціонерного товариства», у якому мова йде не тільки про статутний, а й про власний та резервний капітал акціонерного товариства ст. ст. 14 «Статутний і власний капітал акціонерного товариства», 19 «Резервний капітал» та ін.

У той же час у Законі України «Про господарські товариства» визначення статутного капіталу немає, хоча цей термін зустрічається у тексті цього Закону більше як 70 разів (!). Правда, у ч. 1 ст. 1 «Господарські товариства» сказано, що «Господарським товариством є юридична особа, статутний (складений) капітал якої поділений на частки між учасниками». Однак саме визначення статутного (складеного) капіталу відсутнє і не випадково, що в окремих статтях мова йде про «статутний (складений) капітал», а у деяких статтях (наприклад, ст. 39) – як про «статутний (складений) капітал», так і про «статутний капітал». Чи це одне і те ж («статутний (складений) капітал» і «статутний капітал»), чи різне – залишається тільки гадати. Зрозуміло, що такого роду невизначеність, у певній мірі «колізійність» у законі неприпустима, оскільки унеможливує застосування норми (норм – у даному випадку, більше 30). Крім того, звертає на себе увагу і нераціональність викладення окремих частин норм зазначеного закону. Справді, навіть 70 разів зазначати у тексті норми «статутний (складений) капітал», не пояснюючи при цьому що це таке, у той час, як можна було б один раз пояснити, що мається на увазі під «статутним (складеним) капіталом» (складений – це, мабуть, той, що складається з майна засновників) і далі вже не вживати слово «складений». Це забезпечило б і однозначність у тлумаченні відповідних норм, і економність при викладенні тексту акту.

Звернемося до визначень зазначених понять у деяких економічних роботах. Відомий американський економіст І. Фішер називав суму капіталу запасом добробуту на певний момент часу, а прибуток – припливом цього добробуту [4 стор. 52]. Адам Сміт вперше охарактеризував прибуток як суму, яка може бути використана без посягання на капітал. Е.С. Хендріксен і М.Ф. Ван Бреда порівнюють суму капіталу з обсягом

наповненого резервуару на певний момент часу, а прибуток – суму, що надходить з цього резервуару протягом деякого часу [5, стор.185].

Відомі теоретики І. Шерр, А.Кальнес, А.Рудановський визначають поняття «капітал» через право власності. Наприклад, професор І.Ф. Шерр аналізуючи власність з господарсько-правової точки зору, зазначає, що стосовно господарського походження, власність складається з конкретних, придатних для обліку господарських благ, із складових частин майна, сумарна вартість яких становить все майно. а це бухгалтерською мовою означає активи підприємства. З правової точки зору, тобто беручи до уваги природу і джерела утворення, він називає власність капіталом, що трактується як абстрактне право розпоряджатися майном [6 стор.15-16].

Самуельсон і Нордхаус у книзі «Економік» стверджують, що капітал складається з благ тривалого користування, створених економікою для виробництва інших товарів. Дж. Робінсон у роботі «Капіталовкладення в сучасній економіці» зазначає, що капітал, коли він виражається у ще не інвестованих фінансах, є не що інше, як сума грошей.

У тлумачному словнику «Фінанси та інвестиції» Ернст & Янг капітал трактують як:

- акумульована (сукупна) вартість товарів, майна, активів, що використовуються для одержання прибутку;
- сумарні активи компанії (total assets);
- капітальні активи компанії (capital assets);
- у бізнесі – капітал власників (ownness equity);
- у бухгалтерському обліку – сума ресурсів, інвестована у бізнес;
- грошові кошти, доступні для інвестування або інвестовані;
- дисконтована вартість майбутнього доходу від інвестицій [7].

Отже, погляди на природу капіталу є найрізноманітнішими, але серед них дослідники виокремлюють два суттєвих положення, характерних для більшості трактувань:

1. Капітал є результатом інвестиційної діяльності, інвестиційним ресурсом (мабуть, тому можна вважати, що статутний – це складений засновниками капітал).

2. Головною властивістю капіталу є здатність приносити доходи.

Значні напрацювання щодо зазначених термінів знаходимо в роботах українських вчених. Так, досить чіткі визначення власного капіталу знаходимо у професора В.В.Сопко, який стверджує, що це є власні джерела підприємства, які без визначення строку повернення внесені засновниками або залишені ними на підприємстві з уже оподаткованого прибутку [8, стор. 155]. Саме з такої позиції трактують власний капітал і національні стандарти обліку – як частину в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань.

А.А. Пересада вводить таке поняття, як «інвестований капітал», під яким розуміються гроші, що йдуть в оборот та приносять прибуток інвесторів. Інвестований капітал після завершення кругообігу (Гроші – Товар – Гроші) повертається до інвестора зі збільшеним доходом чи збитком [9 стор. 156].

Таким чином, як зазначають фахівці з бухгалтерського обліку, власний капітал підприємства включає дві складові частини:

1. Суму прямих інвестицій, здійснених шляхом внесків у статутний, пайовий, резервний капітал.

2. Чистий прибуток, що може бути реінвестований у діяльність підприємства або розподілений між учасниками, акціонерами, як дивіденди.

Як відомо, для інвестування можуть використовуватися як власні, так і залучені зі сторони ресурси, що ототожнюються з власним і залученим капіталом. Вчені-економісти вказують на такі відмінності між власним і залученим зі сторони капіталом:

1. Рівень пріоритетності прав (засновники підприємства можуть розраховувати на повернення капіталу лише після виконання зобов'язань перед кредиторами).

2. Ступінь визначеності суми (для кредиторів вона є завжди визначеною, для учасників, засновників вона визначається за залишковим принципом).

3. Дата одержання платежу, що завершує виконання прав (для кредиторів вона встановлена умовами договору, для власників вона є невизначеною).

Щодо відмінностей власного і залученого капіталу, зокрема, В.В.Сопко поділяє за-

лучений капітал на такий, що залучається на добровільних засадах, і той, що виникає неминуче в результаті перерозподілу національного доходу (поточна заборгованість з оплати праці, податків, обов'язкових платежів та ін.) [8, стор. 172].

Джерелом інвестування в даному випадку можуть бути позичкові кошти, надані банківськими установами, іншими організаціями та інвесторами з метою одержання позикових відсотків. До інвестиційних ресурсів доцільно також зараховувати безпроцентні позики, надані підприємству іншими суб'єктами на поворотних засадах, лізингові операції та інші.

Водночас до інвестиційних ресурсів не можна включати поточну кредиторську заборгованість перед постачальниками та іншими суб'єктами, працівниками за невиконаною зарплатою чи іншими платежами, яка неминуче виникає в результаті поточних виробничо-господарських відносин або перерозподілу національного доходу.

В економічній теорії існують деякі суперечності щодо зарахування окремих джерел до власного чи залученого капіталу. Деякі автори вважають залученими внески у статутний капітал підприємства, емісію акцій акціонерними товариствами [10 стор. 134]. До залучених джерел інвестування Законом України «Про інвестиційну діяльність» віднесено також кошти від продажу акцій.

Дискусії щодо розмежування власних і одержаних зі сторони фінансових ресурсів викликані, до певної міри, невизначеністю термінів “залучений капітал”, “залучені ресурси”. Якщо розглядати дану термінологію з позиції віднесення окремих ресурсів до певного виду діяльності, то термін “залучений” можна застосовувати й до власного капіталу. Наприклад, певна частина прибутку операційної діяльності може бути залучена для фінансування інвестицій або служити джерелом фінансування впровадження нових технологій. Що ж стосується залучення чужого капіталу для здійснення діяльності, то у цьому випадку слід застосовувати терміни “залучений зі сторони”, “запозичений” капітал. Такий підхід дозволить узгодити структуру капіталу за відношенням до власності.

Підсумовуючи сказане, можна стверджувати, що основу у формуванні ресурсів інвестиційної діяльності становить капітал підприємства. Капітал може бути відображенням реально проінвестованих коштів у майно підприємства. За рахунок вільних фінансових ресурсів, чистого прибутку підприємство може здійснити інвестиційні вкладення в інші суб'єкти господарювання. Аналіз структури капіталу дозволяє виявити резерви для майбутнього інвестування. Нарешті, при визначенні інвестиційної привабливості окремих суб'єктів (фінансової стійкості, ліквідності, прибутковості) обов'язково вивчається структура і динаміка руху капіталу останніх.

З метою вдосконалення правового господарського порядку в Україні доцільно: -1) надати у ст. 93 ГКУ, більш поглиблене визначення підприємства колективної власності з позицій права власності на майно, чітко сформулювавши спосіб його привласнення. Для цього (в ст. 93) слід зазначити, що майно підприємства колективної власності включає неподільний капітал, що становить власність колективу підприємства і формується за рахунок вступних внесків та придбаного майна. Порядок формування і розміри неподільного фонду встановлюються статутом.

Ст. 100 «Майно виробничого кооперативу» ГКУ слід перейменувати на «Майно підприємства колективної власності». А ч. 3 цієї ж статті («Для здійснення господарської та іншої діяльності виробничий кооператив за рахунок власного майна формує відповідні фонди») слід викласти у такій редакції: «Для здійснення господарської та іншої діяльності підприємство колективної власності за рахунок власного майна формує власний капітал, статутний капітал, резервний капітал, додатковий капітал та інвестований капітал.

Висновки

Слід, по перше, поглибити визначення підприємства колективної власності. По друге, сучасне ринкове трактування наведених об'єктів капіталу дозволить не тільки систематизувати внутрішні джерела фінансового забезпечення інвестиційної та господарської діяльності, а й більшою мірою

конкретизувати і відобразити в динаміці права і зобов'язання власників, засновників підприємств.

Таким чином, є підстави стверджувати, що запровадження в юридичний обіг зазначених понять «власний капітал», «статутний капітал», «резервний капітал», «додатковий капітал», «інвестований капітал» замість «джерел власних і притриманих до них коштів», а також заміна традиційних назв (джерела, фонди) на статутний, резервний, – це важливий крок до трансформації вітчизняного господарського законодавства при переході до ринкових відносин.

Література

1. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144.
2. Закон України від 19 вересня 1991 р. N 1576-XII «Про господарські товариства» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, N 49, ст.682)
3. Закон України «Про акціонерні товариства» (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2008, N 50-51, ст.384).
4. Irvin Fisher. The Nature of Capital and Income (New York: Macmillan, 1906, 254 с.
5. Хендриксен Э.С., Ван Бреда М.Ф. Теория бухгалтерского учета: Пер. с англ / Под ред. проф. Я.В.Соколова.– М.: Финансы и статистика, 1997. – 576 с.
6. Шерр И.Ф. Бухгалтерия и баланс. 2-е изд. Пер. с немец. – М.: Экономическая жизнь, 1925. – 560 с.
7. Ернст & Янг. Финансы и инвестиции. Английско-русский, русско-английский толковый словарь. Джон Уайли & Санз. – М.: 1995. – 519 с.
8. Сопко В. Бухгалтерський облік: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2000. – 448 с.
9. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні. – К.: Лібра, 1998.– 392 с.
10. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент. – К.: МП «ИТЕМ» ЛТД, 1995. – 448 с.
11. Закон України «Про власність» - № 697-XII від 7 лютого 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.